

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2021

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 36.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso swa kona u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ra swivutiso ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA) NA C: (NTLANGU.)

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Xivutiso xa xitsalwana eka vutlhokovetseri xi fanele xi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi mfanelo.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha leri ra swivutiso.
9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 40
XIYENGE XA B: Timinete ta 55
XIYENGE XA C: Timinete ta 55
11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swivutiso SWIN'WANA na SWIN'WANA SWIMBIRHI.

NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Va govha xitafu'	Xitsalwana	10	6
2. 'I mavala man'we'	Ximbangu	10	7
3. 'Vutswari bya vuphukuphuku'	Ximbangu	10	9
4. 'Wa ha swi tsundzuka xana?'	Ximbangu	10	10

NA

Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.

5. 'Manana, Nyeleti yo xonga'	Ximbangu	10	12
-------------------------------	----------	----	----

***LEMUKA LESWI:** Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA

NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	14
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	14
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	17
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	17
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	19
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	19

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	21
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	21

XIYENGE XA C: NTLANGU

Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	25
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	25
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	28
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	28
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	31
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	31
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	34
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	34

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: VUTLHOKOVETSERI (Switlhokovetselo swa ndzawulelo)	1–4	2	
A: VUTLHOKOVETSERI (Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo)	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	6–13	1	
C: NTLANGU (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	14–21	1	
LEMUKA: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

VA GOVHA XITAFU – MT Mahuntsi

- 1 A hi hinkwavo va swi twisisaka, vo govha xitafu.
- 2 Loko swi ta eka timhaka ta tipolotiki.
- 3 Van'wana va yengiwile hi mali,
- 4 Van'wana va yengiwile hi vanghana,
- 5 Van'wana a vo bohiwa hi xiyimo,
- 6 Xiyimo xo landzelela varhandziwa va vona,
- 7 Xiyimo xo handzela mindyangu ya vona,
- 8 Ivi va tikuma va ri varhangeri.
- 9 Hi swi vona hi mitirho ya vona,
- 10 Mitirho ya vona ya vukanganyisi na vukungundzwana.
- 11 Loko va ha ri exitulwini va sengela enon'weni.
- 12 Va sengela enon'weni va tshika thunga ri lo n'hwaa!
- 13 Loko se ti sungula ku hisa va pana sikisi,
- 14 Va pana sikisi va ya tisungulela xiphatananyana,
- 15 Ivi mabofu ma ku hi le ndzhaku hi kwala!
- 16 Ma ehleketa ku ya dyelavu le mahlweni,
- 17 Kasi xihlovo xa le mahlweni xi dlayisa torha.
- 18 Lava ntamu va titumbuluxela mitlawantlawana,
- 19 Va gudula na leti a ta ha lava ku dyela.
- 20 Va gudula na leti a ti va tekela enhlokweni.
- 21 Va rivala leswaku tihove ti ya nwa ndondzo,
- 22 A swi nga olovi ku tlhelela endzhaku,
- 23 Ngopfungopfu loko u suka u dungile xihlovo,
- 24 U dungile xihlovo u rivala siku ra mundzuku.
- 25 Ngopfungopfu loko u suka u lumile rintihho,
- 26 Rintihho leri a ri ku dyisa mukapu.
- 27 N'wana loko a kala a dzivula u na swendlo,
- 28 Swendlo swa matshalatshala yo paluxa vuhava bya mutswari.
- 29 Wa rivala leswaku ekaya hi le kaya na yena u ta va mutswari siku rimbe.
- 30 I nyoka ntsena yi nga vuyeliki edzivulweni ra yona.
- 31 Phela vukati va kandza hi mbilu.

Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ra vutshila eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u ri karhi u kongomisa eka mintila ya 1, 8, 10, 12 na 31.

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

I MAVALA MAN'WE – ME Mhinga

- 1 Kasi u vindlavindlekela yini?
- 2 U timbeyambeyela yini, wena Adamu?
- 3 Loko ri xile dyambu,
- 4 Hikokwalaho ka Eva?
- 5 Xana wu kona nambu wo pfumala xilavi ke?
- 6 Leswi loko u bobometa khuwana u ngo nwanyana u diba ke?
- 7 Hikokwalaho ka xilavinyana lexi!
- 8 Lexi u nga xi tsavulaka u tlhela u ya emahlweni u nwa mati u timula torha?
- 9 Ina, hi swona loyi u tshwukile ha n'wi vona,
- 10 Ina, i kuwa ro tshwuka ka, u lava rona?
- 11 U phasiwile bya xinyenyana evurimbeni bya nthabvu hi muhlovo ntsena?
- 12 U yengiwele hi xivumbeko kumbexana?
- 13 Leri rintihlo a nga na ro' u ri yini hi rona ke?
- 14 Loyi u n'wi kampfunyaka u fela wo muhlovo wa ntima ntsena?
- 15 Ina, a hi Mulungu,
- 16 Kambe mafundzha be!
- 17 Wa swi tiva leswaku vanhu i mavele.
- 18 Se leswi Mulungu wa wena a nga ni rintihlo ke?
- 19 Rintihlo rakwe ri xungeta ku n'wi dlomutela etimbiteni ta khorho ya lava majasi.
- 20 U ta ya hlawula wihi sweswi?
- 21 Hikuva wena u lava lowo hetiseka evuton'wini,
- 22 Hikuva wena u lava loyi a nga velekiwangiki eka leyi misava,
- 23 Hikuva wena u ni ririmi ro gwanya ro ringa ri ringa ni murhi wa mhamba leyikulu.
- 24 Swi tivi wena makwerhu ke kusukela sweswi,
- 25 Ku hava xivumbiwa xo tano la ka leyi misava,
- 26 Handle ka xivumbiwa lexi nga tswariwangiki hi mana wa xona.
- 27 U lava ku kala u kolwa hi ya k'oxa?
- 28 Mbewu ya wena yo khwengeriwa ehansi bi, handle ka nhloko ya mhamba leyi!
- 29 Xikulu makwerhu i ku hanyisana,
- 30 Xikulu n'wana manana i ku akisana,
- 31 Xikulu wa ka hina i ku tiyiselana.
- 32 Xa hombe i ku aka muti,
- 33 Bya phuphu yo seleteriswa hi semendhe ya PPC,
- 34 Wu tiya wu ku njara!

35	Kasi a wu swi tivi wena?
36	Leswaku vavasati i mavala ya swimbyanyana,
37	I mavala ya mfutsu,
38	I mavala man'we?
39	Dyondza ku enetiseka hi leswi swi baka mombo wa wena hi xiviri.
40	Amukela!
41	Tiyisela!
42	Rhurisa moya!
43	Hikuva leswi wena u swi nyenyaka van'wana va wa va pfuka ku swi ovelela.
44	Va nyenya leswi u swi belaka mandla,
45	Hikuva i mavala man'we!

- 2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Tsavula ntila eka xitlhokovetselo lowu paluxaka leswaku loko wanuna loyi a sukela nsati wa yena ku na vavanuna lava navelaka ku kuma wansati loyi leswaku a va wa vona. (1)
- 2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri u thyile vito ra xitlhokovetselo 'I mavala man'we', leswi vulaka leswaku vavasati va ...
- A tele.
B famba.
C fana.
D fikile. (1)
- 2.4 Eka ntila wa 34 mutlhokovetseri u ri: 'Wu tiya wu ku njara!'. Riencisi 'njara!' ri vula yini hi nhlamuselo ya masiku hinkwawo naswona mutlhokovetseri u hlamusela yini hi ntila lowu? (3)
- 2.5 Hi wihi nkoka wa ku vuyeleriwa ka rito 'Xikulu' ekusunguleni ka mintila ya 29, 30 na 31? (1)
- 2.6 Loko a wo va xaka ra wansati loyi wo tshikiwa hi nuna wa yena a ri hava nandzu, a wu ta n'wi tsundzuxa yini loko nuna wa yena a n'wi hundzokerile? (2)

[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU – NW Phakula

- 1 Ina, n'wana hinkwerhu ha swi tiva u lo tswala,
 2 Futhi u kayakayile ni ndzhwalo kaye wa tin'hweti bi!
 3 Ku hava loyi hi n'wi voneke a ku mukela,
 4 U dodombanile na wona u kala u ya ku wu mfuu!
 5 Timbhoni hi lava tinguvu leto basa paa!
 6 Xambela lexi u hi haxaka ha xona, hlambanyani!
 7 Xikonyololo lexi u hi mharhekaka ha xona a wu nga tilayi mundzuku?
 8 Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi nhlati mundzuku?
 9 Ve ri oloriwa ra ha tsakama,
 10 Handlekaswona u ta tilaya u lo ba, hi khwiri.
- 11 Leswi u nge hi ni mavondzo loko hi laya n'wana ke wena nghunavalayi?
 12 Leswi lava tisaka milandzu ya n'wana laha kaya u nge i vukwele ke?
 13 Leswi lava va nge n'wana waku u ni rintihlo u nge vo lorha ke?
 14 Leswi lava va nge va bvungheriwile swa vona hi n'wanaku ke?
 15 Leswi a wu swi voni ku ri u cela sirha ra n'wanaku a ha tsakula?
- 16 Yoo, xinangana xi bile evupeladyambu, tingana vuyavuyani!
 17 Va vitana nyini ku ya ngengemisa mbyana yakwe a ya celela,
 18 Yi nga mhuti yo fela etinyaweni i mani a ha ta kanetaka?
 19 Ngulumelo wa rinsimu ra xirilo ri wiyiwitela etindleveni ta manana:
 20 'Tatana wa vitana!'

- 3.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketsweni lexi humelerisiwaka hi mutlhokovetseri eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 3.2 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku n'wana u fanele a kombiwa ndlela leyinene ya mahanyelo a ha ri ntsongo. (1)
- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Marito ya mutlhokovetseri eka mintila ya 11 kufika eka 14 ya komba ku va manana loyi a ...
- A amukela swihoxo swa n'wana wa yena.
 B tsundzuxa n'wana hi swihoxo swakwe.
 C yimelela n'wana wa yena loko a endlile swo biha.
 D endla xinakulobye na vaviki va milandzu ya n'wana wa yena. (1)
- 3.4 Eka ntila wa 15 lowu nge: 'Leswi a wu swi voni ku ri u cela sirha ra n'wanaku a ha tsakula?' rito 'tsakula' ri vula yini naswona mutlhokovetseri u ri tirhisile ku hlamusela yini eka xitlhokovetselo lexi? (3)
- 3.5 Ku va mutlhokovetseri a tirhisile marito ya 'kayakayile' na 'dodombanile' eka mintila ya 2 na 4 swi na nkoka muni eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- 3.6 Loko a wu ri xaka ra munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

WA HA SWI TSUNDZUKA XANA? – KG Ngobeni

- 1 Wa ha ri tsundzuka siku rero,
- 2 Siku ra xidzedze xo kala moya,
- 3 Sikunkulu ro boha fundzu ra timbilu terhu,
- 4 Ti bohiwa hi ngoti ya nhlampfurha,
- 5 Timbilu terhu ti ba swigingi,
- 6 Mintwiwo yerhu yi hlavelelana hi xikhiyana?

- 7 Wa ha swi tsundzuka loko ndzi ku ngwingwela,
- 8 Loko ndzi vhikavhika swikhovokhovo swa nhova,
- 9 Loko ndzi pandza mananga ya sala ya hlanganile,
- 10 Ndzi pela mikova na milambu ndzi penga ndzi pengela wena,
- 11 Ndzi ehlekete nxingo wa vukufukufu bya mbilu yaku,
- 12 Ndzi tsundzuka ku xingiwa no vukarhiwa hi wena bya rikhada ro kala?

- 13 Mina ndza ha swi tsundzuka,
- 14 Ndza ha ri ni xona xivoni xa kona,
- 15 Ndzi vona hambi ku rhomba kaku,
- 16 Ndzi vona loko wa ha tsalatsala ehansi hi nenge,
- 17 Ndzi ri karhi ndzi ba khwela hi khehele,
- 18 Ni ku tlhaveka ka mbilu yaku ndza ku vona.

- 19 Ndza ha tsundzuka mina,
- 20 Ndza ha yi vona na mbilu yaku loko yi ba yi pompa ngati yi vila yi kaluma.
- 21 Hambi ku hefemuteka ka wena ndza ha ku twa hi nomo lowu.
- 22 Hambiloko u nyuma u ndzi yiva kunene hi tihlo,
- 23 Ndzi ttherisela hi ku ku tlhava hi fumu ra tihlo,
- 24 Kutani u govela vurhena.

- 25 Kumbe u swi rivele,
- 26 Loko u ku: 'swi tiva hi wena'?
- 27 Ndzi ku: 'wa hamba'
- 28 Kutani ndzi tiba xifuva embilwini,
- 29 Hikuva a ndzi phasile gentle,
- 30 Leri ndzi kokeke rinoko malembe na malembe ndza ha hlayelela magoza.

- 31 Swi kahle loko hi swi tsundzuka handle ko sindzisiwa hi 14 Nyenyenyani,
- 32 Hi pfuxeleda miehleketo yerhu siku leri ngo va siku handle ko kanganyisana,
- 33 Hikuva miehleketo ya rirhandzu yi lava ku tshamela ku nyanyuriwa,
- 34 Leswaku yi nga titimeli yi bola,
- 35 Leswaku yi tsakamisiwa yi phofula vuxungu bya ritsondze ra rirhandzu.
- 36 Wa ha swi tsundzuka xana?

- 4.1 Hlamusela mhakankulu leyi xitlhokovetselo lexi xi humelerisaka yona. (2)
- 4.2 Hi wihi ntila eka xitlhokovetselo lexi lowu kombaka leswaku munhu loyi ku vulavuriwaka na yena a a tikeriwa ku vula hi ku kongomisa leswaku u amukela rirhandzu ra mutlhokovetseri? (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri u tirhisile vumunhuhati eka yin'wana ya mintila leyi nga laha hansi ku komba hilaha yena na murhandziwa wa yena a va titwa hakona loko va ha ku rhandzana.
- A Mintila ya 5 na 6.
B Mintila ya 11 na 12.
C Mintila ya 28 na 29.
D Mintila ya 31 na 32. (1)
- 4.4 Eka ntila wa 35 lowu nge: 'Leswaku yi tsakamisiwa yi phofula vuxungu bya ritsondze ra rirhandzu', mutlhokovetseri u tirhisile rito 'phofula'. Nyika nhlamuselo ya rona u tlhela u kombisa hilaha mutlhokovetseri a ri tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)
- 4.5 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila wa 14 lowu nge: 'Ndza ha ri ni xona xivoni xa kona'. (1)
- 4.6 U vona swi ri kahle ku va varhandzani va tlangela no titsakisa hi siku ra 14 Nyenyenyani ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**NDZUMBA WA AFRIKA 2 – SJ Malungana****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

MANANA, NYELETI YO XONGA – VD Salane

- 1 Yingisa nghoma yanga we manana,
- 2 Yingisa maboboma ya ntsako wa mbilu yanga.
- 3 Mbilu yanga i khapa-khapa hi mihloti ya ntsako,
- 4 Mbilu yanga yi vuvuma hi malangavi ya rirhandzu.

- 5 Rirhandzu leri u ndzi kombeke rona,
- 6 Rirhandzu leri u ndzi wundleke ha rona,
- 7 Rirhandzu ra xiviri leri u ndzi amukeleke emisaveni ha rona,
- 8 Rirhandzu ra ntiyiso leri ndzi fambiseke.
- 9 Kunene u ndzi fubarherile tanihi tandza,
- 10 Leswaku ndzi nga fayeki ku sukela evutsongwanini byanga.
- 11 Kunene u ndzi fukamerile, u ndzi khumbarheta;
- 12 Leswaku ndzi nga khwanyali egwitsini ra vuxika bya vutomi.

- 13 U ndzi miyetile loko ndzi rila,
- 14 U ndzi ongorile emavabyini.
- 15 Loko ndzi tseka-tseka u ndzi vuyeterile,
- 16 Loko ndzi gugurhuteka u ndzi kombile ndlela.

- 17 Yingisa swikhenso swanga we manana!
- 18 Yingisa rinsimu ra ntsako ra moya wanga!
- 19 A wu lo ndzi endlela leswinene ntsena,
- 20 Wa ha ya emahlweni u ndzi vukarha hi rirhandzu!

- 5.1 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a byelaka vahlayi swona hi xithhokovetselo lexi. (2)
- 5.2 Kuma ntila eka xithhokovetselo lexi lowu hlamuselaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a va kona ku letela na ku pfuna mutlhokovetseri ku hanya vutomi lebyinene. (1)
- 5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi ku siva vangwa leri pfulekeke eka xivulwa lexi landzelaka: Eka xithhokovetselo hinkwaxo marito ya mutlhokovetseri ya komba ku ... munhu loyi a tlhokovetselaka hi yena.
- A venga
B khensa
C navela
D sandza (1)

- 5.4 Eka ntila wa 11 lowu nge: 'Kunene u ndzi fukamerile, u ndzi khumbarheta' mutlhokovetseri u tirhisile rito 'fukamerile'. Xana ku 'fukamela swi vula yini? Tlhela u kombisa hilaha mutlhokovetseri a ri tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)
- 5.5 Hlamusela leswi thoni ya mutlhokovetseri yi nga xiswona eka xitlhokovetselo lexi. (1)
- 5.6 Xana u vona maendlelo ya munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena ma ri kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

LEMUKA LESWI: Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Vakhale va te: 'Hambi u famba ankoveni lundza ri ta vonaka', leswi hlamuselaka leswaku hambu munhu a nga endla swo biha amunyameni, mihandzu yi ta tikomba. Kombisa hilaha xivutiso lexi xi tihumelerisaka hakona eka tsalwa leri u kongomisa eka swiendlo swa Johnson Hlongwane.

[25]**XIVUTISO XA 7: XIMBANGU****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

A pfallapfala tibuku hinkwato. Ivi a teka xikhiya a khiya. Va rhelela e *Workshop*. A hi namuntlha ntsena Mukhari a khomaka tinhlengeletano na vatirhi va yena. A ku heli vhiki ku nga vangi na nhlengeletano.

U tiva vatirhi va yena hinkwavo. U tiva swiphiko swa vona hinkwaswo. U tiva swihoxo swa vona hinkwaswo. Hambu va ri vaNgobeni na Nkanyani u va tiva kahle leswaku loko va chayisile ku hava siku ra mahala. U swi tiva swinene na leswaku va byi koka na Hlongwane. Loko va kala va ku 'Boso' swi herile. Va swi tiva leswaku u ta va xavela byalwa. 5

Loko a kala a vona Hlongwane a hlovile nimixo u swi tiva kahle leswaku na wona majaha lamambirhi va ambele. U karile a va byela siku rin'wana leswaku hanyele leri va ri hanyaka ri ta va tsonisa ku tlakusiwa entirhweni wa vona. Kambe a byela mani? O byela tsolo. 10

Ku hleva! Na loko va ri entirhweni u va kuma va ri ku vulavuleni hi vanhu. Mhaka ya Chavalala na Hlongwane, Mukhari u yi tiva hi vuxokoxoko hikwalaho ka majaha lawa. Siku rin'wana ni rin'wana ri ta ni tinxangu ta rona. Hambileswi vafana lava va vulavulaka hi masivi, Mukhari se u va toloverile. Wa yi twisisa mhaka ya vona leswaku yi ya kwihi. Va pfa va boxa na leti nga fanelangiki. Nkateko wa kona hi leswi laha *Workshop* ku nga tirhiki ni vavasati. 15

Loko ingi Hlongwane a a swi tiva leswaku majaha lawa i tigramafomo a a nga ta tsakela ku va na vona. 20

- 7.1 I mani ximunhuhata lexi ntshaho lowu wu boxaka leswaku xi pfarile tibuku xi tlhela xi khiya? (1)
- 7.2 Hi yihi mhaka ya Chavalala na Hlongwane leyi mutsari a vulaka leswaku Mukhari u yi twa hi vaNgobeni na Nkanyani? (2)
- 7.3 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka Mukhari na Hlongwane eka makhomelo ya vona ya vatrhi? (2)
- 7.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Hlongwane swi n'wi oloverile ku nghena ehofisini ya ximunhuhata lexi u xi boxeke eka 7.1 hileswi a a ri na ...
- A makhiya.
B xipanere.
C xikelemakhiya.
D makhiya ya xiphere. (1)
- 7.5 Ku va Hlongwane a kala a ya nghena ehofisini ya ximunhuhata lexi u xi boxeke eka 7.1 swi paluxa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 7.6 Ku va mutsari a ku: 'U tiva vatrhi va yena hinkwavo. U tiva swiphiso swa vona hinkwaswo. U tiva swihoxo swa vona hinkwaswo', swi ku byela yini mayelana na matirhelo ya Mukhari? (1)
- 7.7 Loko a wu ri xaka ra ximunhuhata lexi u xi boxeke eka 7.1 a wu ta xi tsundzuxa yini mayelana na xiyimo lexi xi tikumeke xi ri eka xona hikokwalaho ka cheke? (3)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

Phela mpfhuka Chavalala a famba hi kona va nga ta vonana na Nyeleti. Mhaka leyi nga sala yi humelela yi vangile leswaku a nga hlanganiseki loko a vuya. Loko a va lo n'wi hlanganisa a va ta va va onhile nyanyuko wa yena. Loko a va lo ya tihlo ro sungula ra Nyeleti eka yena a ri ta va ra hindzimuxo wa mihloti.

Kasi sweswi ke? Ku na huma endlwini loko a twa ku yima ka movha, o tipfala xikandza hi mavoko a tlhelela endzeni hi ku hatlisa. 5

'Phela sesi Nyeleti va ondzile hi vhiki,' ku vula Sasavona a ri karhi a chika emovheni. Na yena mahlo ma lo juu! Ku na vona munghana a rila na yena o qhavulela. A mpfikula a ri karhi a nghena endlwini.

Chavalala mpfhuka a nga hoxa mavoko eswikhwameni a landza hi le ndzhaku. A fika a nghena, a tshama esofeni. Nyeleti a nyamalalele le kamareni ya yena yo etlela. Sasavona a n'wi landza kona. Hi lava va sungulaka ku celecele, kwale kamareni. 10

Vavasati! Chavalala a tshama a va nyika nkarhi. A swi tiva leswaku va ha ri ku tsandzaneni hi ku gavisana mihloti. Va pfa va hoxana hi marito laha na lahaya. Va ta huma va tshama na yena. 15

Kunene endzhaku ka nkarhi Sasavona a ta a vuyile. A fika a tshama hi le ka sofa ra le kule leri langutaneke ni leri Chavalala a a tshamile eka rona.

'Va karhi va ta,' ku vula Sasavona.

Endzhaku ka nkarhinyana nakambe Nyeleti a ta a ri karhi a koka milenge yo bolela 20 hi mbewu.

- 7.8 Xana Chavalala a a yile kwihi naswona a a ya endla yini ku kala mutsari a ku: 'Phela mpfhuka Chavalala a famba hi kona va nga ta vonana na Nyeleti'? (2)
- 7.9 Hlamusela hi ku komisa leswi saleke swi humelela Nyeleti loko Chavalala a ha fambile leswi endlaka leswaku swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho swi tikuma swi ri eka xiyimo lexi swi nga eka xona. (3)
- 7.10 I yini lexi a xi endla leswaku Nyeleti a rila loko a vona Chavalala? (2)
- 7.11 Hikokwalaho ka yini Chavalala a hoxile mavoko eswikhwameni loko va nghena ekaya ka Nyeleti? (2)
- 7.12 Hi wihi nkongomelo lowu mutsari a humelerisaka wona eka tsalwa leri? (2)
- 7.13 Ku rila ka Nyeleti na Sasavona eka ntshaho lowu swi endla u titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena ku ya hi tsalwa. (2)

[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Mutswari un'wana na un'wana u navelela n'wana wa yena ku humelela eka hinkwaswo leswi a swi endlaka na ku tsakela leswaku a nga n'wi khomisi tingana hi mahanyelo ya yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka manana Cheyeza Baloyi na Mufundhisi Tlhomandloti.

[25]**XIVUTISO XA 9: XIMBANGU****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

Manana, tekani mali leyi mi yi veka. Hi xona xihondzo xa mina laha misaveni – xihondzo xa rirhandzu ra n'wina ehenhla ka mina, xitsundzuxo xo hetelela xa n'wana wa n'wina loyi a nga tsandzeka kadzanadzana ku mi yingisa a ha hanya; mina wa n'wina, loyi a hambukeke etindleleni to lulama, to aka ni ku akisana, to letela ni ku hletela. Ndzi humile evuhlengini bya n'wina bya tintswalo, bya ntsetselelo ni 5 ntwelavusiwana.

'Mali leyi mi yi hlayisa swinene hikuva ndzi yi tirhele ngopfu hi nyuku ni ngati; vanhu vambirhi va file. Mali leyi ndzi yi xavile hi vutomi bya mina hinkwabyo. Ndzi tshemba leswaku mimoya lemimbirhi yi nga famba yi ta landzeriwa hi wa vunharhu moya. Wa mina wu le ndleleni ya vanghana va mina. Wu ya laha mi nga ta ka mi nga ha wu voni.' 10

Miri wa mana wa yena a wu sungula ku rhurhumela hi vusindza ni xivitwana ni mbitsi yo pfumala ntamu wo boha vutomi bya Celela byi nga humi exivirini xa yena. U n'wi xingile hi matimba ya yena, a n'wi tswontswa, mihloti yi ri karhi yi xiririka emarhameni yi tshonela emombyeni wa Celela yi hundza yi ya wela ehansi, yin'wana yi tshama emisisini yi fana ni mberha loko dyambu ri nga si huma. 15

Mihloti ya Cheyeza a yi hundzukile mhamba ya rirhandzu leyi humaka etinhunguvanini ta ngati yin'we leyi a yi ri emisiheni ya vona havambirhi, ku bohana ka mutswari ni n'wana wa yena hi nkava wa mbeleko ni mafundzu ya mibya ya ntehe.

'Ndzi ku vukarhile Celela wa mina ...

- 9.1 Boxa vito ra tatana wa Celela. (1)
- 9.2 Xana a ku lo humelela yini ku kala Celela a vulavula hi ndlela leyi a vulavulaka hi yona eka ntshaho lowu? (2)
- 9.3 Hlamusela hi ku komisa leswi timhaka leti humeleleke xivulavuri ti fikiseke xiswona etindleveni ta Mufundhisi Tlhomandloti. (3)
- 9.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mali leyi Celela a kombeleke mana wa yena ku yi hlayisa, Cheyeza u yi nyikile ... (1)
- A mulungu.
B mufundhisi.
C maphorisa.
D vaakelani.

- 9.5 Xana Celela u hlamusela yini loko a ku mali leyi a nyikeke mana wa yena i xihondzo xa yena laha misaveni? (2)
- 9.6 U dyondzile yini hi leswi humeleleke Celela eka tsalwa leri? (2)
- 9.7 Xana a wu ta titwa njhani loko u ri mutswari kutani n'wana wa wena a ku nyika mali yo yiviwa? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

'Tatana lo a ndzi tswaleke, loyi a ndzi boxeke mahlo ni tindleve, loyi ndzi kuleke ehansi ka ndzhuti wa yena, ndzi ta mi tsundzuxa leswo mi hi dyondzisile leswaku Xikwembu i rirhandzu, na mina ndzi tshama ndzi mi byela hi papila ndza ha ri kholichi leswaku leswi tsariweke etibukwini swi ringana ni hlanhla rin'we ra swakudya leswi swi nga etafuleni.' 'Xichavo,' a ya mahlweni, 'lexi ndzi nga na xona ehenhla ka n'wina xa ndzi tikela. Namuntlha ndzi lava ku boha fundzu leri nga ti ntshunxa hi ku fa ka mina laha misaveni. Ndzi ta mi yingisa tata wa mina loyi a rhandzekaka, a ndzi nga n'wi teki Soluka a va nghamu ya mina. Kambe tatana wa ka Kriste mbilu ya mina ni swiboho swa mina na Soluka ndzi ta swi veka laha mahele, swihesi ni muhlwa swi nga ta ka swi nga fikeli – a ndzi nga teki munhu handle ka Soluka – na yena a ndzi nga n'wi teki.' 5

Madambi enkarhini wolowo a a ri karhi a rila; marito ya yena a ya hikahika hi ku mpfikula. 10

'Ndza mi tlangela tatana, ku mi tlangela ka mina ku kongome ku lehisa ka n'wina mbilu, ku ndzi byela ntiyiso wa mbilu ya n'wina handle ko ringeta ku ndzi tsakisa hi vumbabva. 15

Xikwembu xi va na n'wina.'

Madambi u sukile a famba a ri karhi a mpfikula ni ku hlangula mihloti.

Tlhomandloti na yena u sele a tivutisa loko a hoxile hi ku lava leswaku muti wa yena wu tshama wu ri wa Vatsonga ... 20

- 9.8 Xana Soluka a a ri wa ka mani naswona a a tshama kwihi? (2)
- 9.9 Hlamusela hi ku komisa laha Madambi na Soluka va heleleke kona. (2)
- 9.10 Xana loko xivulavuri xi ku: 'Kambe tatana wa ka Kriste mbilu ya mina ni swiboho swa mina na Soluka ndzi ta swi veka laha mahele, swihesi ni muhlwa swi nga ta ka swi nga fikeli,' swi kombisa yini hi vumunhu bya xona? (1)
- 9.11 Kombisa ku hambana ka mavonelo ya Mufundhisi Tlhomandloti na ya n'wana wa yena Madambi etimhakeni ta ku teka nsati. (2)
- 9.12 Hi wihi nkongomelo wa tsalwa leri ra 'Mibya ya Nyekanyeka'? (2)
- 9.13 U nga vula yini hi endlelo ra Madambi ra ku va a tshembisile tata wa yena leswaku a nge teki munhu? (3)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Xivuriso xa 'Nhlampfi i ya mangheno' xi hlamusela leswaku nsati wo sungula kolwa hi yena, loko u ta teka un'wana u endla xihoxo kumbe loko u lo kala u lahlekeriwa hi xilo xo sungula a wu nga ha xi kumi. Kombisa hilaha xivuriso lexi xi tipaluxaka hakona eka vutomi bya Godi.

[25]**XIVUTISO XA 11: XIMBANGU****XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

'Okay, ndza swi vona leswaku mi khomela ekule *Mr* Kubayi.' A vula hi ku suka lahaya rivantini laha a a yime kona. A ndzuluta xisuti a fika a ku dziribya, kwala mahlweni ka Godi, ivi a timbamba xifuva lexi a xi tshegiwile hi tiphuphu kambe xi tikomba xi yimile bya sivariki loko yi qathile. 'Mhaka ya kona *Mr* Kubayi hileswaku, ndzi vona ongeti kahlekahle ma hlupheka hi ku endleriwa tiya hi swikamba swo fana ni ti-*cleaners* hina vo antswa hi ri kona ekusuhi na n'wina. So, because I am a progressive person by nature, you know, a ndzi tinyiketela ku mi endlela tiya leswaku mi nga hlupheki mina ndzi ri kona. Mi swi vona njhani sweswo *Mr* Kubayi?' A gimeta hi ku tlhenthela endzhaku a fika a yima ekusuhi ni rivanti a yimeka onge o va eka mphikizano wa van'wambhuri. 5

'A ndzi tshembi leswaku ku ta va ku ri xihoxo loko mi ndzi endlela tiya tanihilaha mi ...' 10

'Thank you and I'll start right away, *Mr* Kubayi.' ...

'Hey, yhaa, yhaa, sesi loyi is a full package!' Ku vula Godi hi mbilu loko se miehleketo yi vuyilenyana. 'U ni vumunhu ni malwandla ni hinkwaswo swi helerile! Phela a swi talangi leswaku munhu a nga ta a ta ku byela mahungu yo tanihi lawa. Lexi nga tala eka vanhu i ku tisa swirilo ni ku ku hoxetela hi marito ya swisandzu loko va ri eswihlobyeni swa mahlevo. Loko vanhu lava ndzi tirhaka na vona hinkwavo a vo va ni mbilu yo fana na ya sesi loyi, ntirho a wu ta nandziha ku vula ntiyiso.' Ku gimeta Godi. 15 20

- 11.1 Xana i mani loyi a vulavulaka na *Mr* Kubayi naswona va vulavula va ri kwihi? (2)
- 11.2 Hi xihhi xikongomelo xa xivulavuri ku va xi yile endhawini leyi? (2)
- 11.3 Kombisa ku yelana loku nga kona ka makumelo ya xivulavuri ntirho wo va matsalana na ku tlakusiwa ka xona xi ya tirhela ehofisini ya Godi efemeni ya GDC. (2)
- 11.4 Marito ya xivulavuri ya leswaku: 'Ndza swi vona leswaku mi khomela ekule *Mr* Kubayi' ya kombisa yini hi vumunhu bya xona? (1)
- 11.5 Malwandla na vumunhu leswi Godi a a swi vona eka xivulavuri lexi swi fikile swi nyamalala endleleni. Xana ku cinca loku ku vangiwile hi yini? (2)
- 11.6 Hikokwalaho ka yini muendzi loyi wa Godi swi n'wi oloverile ku titshineta eka Godi ku kala va rhandzana? (1)
- 11.7 Maendlelo ya xivulavuri eka ntshaho lowu ma khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

XITSHURIWA XA F

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ndzi khensa Xikwembu Hosi ya matilo ni misava ku va xi hi nyikile nkarhi lowunene wo fana ni lowu ... Loyi a a fanele ku ndhundhuzeriwa hi luya a nga tshama lahaya exikarhi ka malume Mbomboro na hahani Rheyila.'...

'Tatana Kubayi!' Ku gimeta Manana Dok. Kubayi.

Kutani loko ndzi languta vanhu lava a va ri kona etendeni, ndzi kuma hinkwavo va khome swidukwana. Ndzi vona va ri karhi va tisula mihloti. Lava a va ri hava swidukwana, va tisula hi le ndzhaku ka swandla kumbe hi miceka leyi a va yi ambarile. Loko swilo swa ha ri tano, ndzi vona tatana Kubayi, tanihileswi manana Dok. Kubayi a a n'wi vitanisa xiswona, a tlakuka le khoneni le a a tshame kona. A famba hi ku nonoka na hi ku titsongahata, a kongoma le mahlweni laha nsati wakwe a a ri kona. Hi nkarhi wolowo tende hinkwaro ri pfuma hi mikulungwana ni makhwela leswi a swi ri karhi swi biwa ...

A ndzi nga tivi leswaku ku ta fika ku humelela yini le mahlweni hikuva leswi Manana Dok. Kubayi a a swi vurile, a swi khumbe mbilu ya un'wana ni un'wana lero a ndzi n'wi twela nuna wa Xikwembu. Hambiswiritano, Godi u lo na fika emahlweni, a qhavula nsati wa yena hi voko, ivi a teka xitatisarito ...'Eka mufambisi wa ntirho wa siku ra namuntlha, ntirho lowu wo hlawuleka swonghasi, ndza khensa nkarhi lowu mi ndzi nyikeke wona.' Ku vula Godi mihloti yi ri karhi yi xiririka emarhameni hambiloko a ringeta hi matimba ku yi sivela leswaku yi nga humi.

- 11.8 Boxa mbangu lowu swimunhuhata leswi nga eka ntshaho lowu swi vulavulaka swi ri eka wona na leswi a swi humelela eka mbangu lowu. (2)
- 11.9 Pimanisa maendlelo ya Lindiwe na Mafloza ya malulamisele ya swiphiso mayelana na loko Lindiwe a siyiwile hi Godi na loko Mafloza a siyiwile hi Mandla. (2)
- 11.10 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Marito ya mutsari lama nge: 'Leswi manana Dok. Kubayi a a swi vurile a swi khumbe mbilu ya un'wana na un'wana', ma vula leswaku ...
- A vanhu a va ri na swivutiso swo tala.
B timbilu ta vanhu a ti vavisiwile.
C vanhu a va karhele no twa ndlala.
D timbilu ta vanhu a ti tsakile. (1)
- 11.11 Hlamusela leswi Godi a vuyiseke xiswona kusuka eka Mafloza laha a a tshama kona. (3)
- 11.12 Hi ku xiya vutomi bya Lindiwe, i yini leswi vavasati va faneleke ku swi dyondza? (2)
- 11.13 U vona onge Mafloza a nga va a titwile njhani loko a ta va a twile leswaku Godi u amukeriwile emutini wa yena? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

[25]**KUMBE**

MFUWO WA RIXAKA**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)**

Mitsheketo na swiphato swa ndhavuko tanihi mfuwo wa rixaka swi dyondzisa mahanyelo na ku nyika vutivi. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku kongomisa eka ntsheketo wa 'N'wambilumakokorho' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe'.

[25]**XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)****'VHIMBHAMUKWAMA'**

Hlaya ntshaho lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Vhimbhamukwama' kutani u hlamula swivutiso leswi wu landzelaka.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani wa garingani!

Ko na swipfuketana, ko va na vanhwanyana van'wana. Vo byelana ku ya enhoveni 5
ku ya kha tintsengele. Hiloko va suka va famba hi ntsako lowukulu. Loko va ri karhi
va famba vo lemuka leswaku xinhwanyetana lexi a xi tiveka hi vito ra Makhegu xa va
landzelela. Hiloko va xi holovela va ku:

'Hi ka wena Makhegu, xana u vona mani wa ntangha ya wena kwala? Hatlisa u
tlhelela ekaya u nga si hi hlambisa timbilu.'

10

Xinhwanyetana xi nga yingisi, xo ala xi va landzelela xi ku: 'Na mina ndzi lava ku ya
tikhela tintsengele ku fana na n'wina.' Loko xi vona va xi sindzisa, xo tisalerisa
endzhaku xi va rivarisanyana.

Loko va ha rivatiwa hi mabulu vo kuma xinhwanyetana xi ri na vona. Va vone swi
antswa ku xi tshika xi va landzelela hambileswi a swi va nyangatsa ku famba 15
na xona.

Loko va ri karhi va tshinelela ekhwatini, va hlevelana leswaku va ta xisetela
xinhwanyetana leswaku xi nga kumi tintsengele to fana na ta vona. Nhwanyana
lonkulu eka vona a ku ka vona hinkwavo: 'Ntwanano wa laha nhoveni hi lowu.
Namuntlha hi kha tintsengele ta magaga ntsena, a ku na loyi a nga ta kha 20
to vupfa.' ...

A va yi endla hi vukheta mhaka leyi leswaku Makhegu xi nga swi voni. Loko va heta
va ku: 'Se i nkarhi wo tlhelela emakaya. Loko va hlanganile ndhawu yin'we hinkwavo
va ku: 'A hi voneni loyi a nga kha tintsengele to tlula ta hinkwerhu.'

Tintsengele ta Makhegu a ti ri ta magaga ntsena.

25

- 13.1 Nyika mintirho YIMBIRHI ya swinsin'wana leswi kumekaka eka mitsheketo. (2)
- 13.2 Boxa rhengu leri nhwana lonkulu na vanhwanakulobye va ri tirhiseleke Makhegu mayelana na ku kha tintsengele. (2)

- 13.3 Hi kwihi ku yelana loku nga kona eka vito ra ntsheketo na vundzeni bya wona? (2)
- 13.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hanshi. Loko Vhimbhamukwama a lumeteriwa u werile ... (1)
- A ematini.
B ehansi.
C egojini.
D ekule.
- 13.5 Xana Vhimbhamukwama u tsakisiwile hi yini loko a ta va a hoxile Makhegu endzeni ka nkwama? (2)
- 13.6 Hi yihi hakelo leyi Vhimbhamukwama a yi kumeke emakumu naswona wena u dyondzile yini hi swona? (3)
- 13.7 U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Makhegu a arile a landzelela vanhwanyana hambi va n'wi tlherisa? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.8 U nga vula yini ehenhla ka leswi Vhimbhamukwama a swi endleke hi Makhegu ebyalweni laha a ku ri na vanhu? (1)

YISA EMAHLWENI

XIPHATO XA XIVONGO: XIMBANGU

Hlaya xiphato xa xivongo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA H**VALOYI**

- 1 Hina hi va ka Valoyi,
- 2 Hina hi va ka Mathevula,
- 3 Hina hi va ka Khalanga.
- 4 Hi Valodzwi hina.
- 5 Hi va ka Mthondolovhani,
- 6 Hi va ka ncila a va ololi,
- 7 Loko u olola wu to tshoveka.
- 8 Hi va ka nsoko wa Gwambe,
- 9 Hi vadyi va swipame,
- 10 Hi va ka Congamela,
- 11 Va ka tluntlama hi tamba ra valoyi.
- 12 Va ka Xiambamilandzu,
- 13 Va ka Xitsundzuxa hi matlhari,
- 14 Va ka Combeni,
- 15 Va ka mana wa nanga,
- 16 Va ka N'wamanyuluzana wa Combeni,
- 17 Va ka Mthondolovhani jaha xo bomba.
- 18 Mabomba hi mirhi,
- 19 Mabomba hi vana,
- 20 Mahisa vana hi milombyani,
- 21 Xifamba hi matsambu yo nonoka,
- 22 Va ka makhandziya murhi hi nsinya hi xika hi tindzhavi.
- 23 Hi va ka n'wana emakatleni.
- 24 Hi Vatendenya va ku khandziya tintshava.
- 25 Hi Vatendenya wa rigombo ku nga ri na xihoxo.
- 26 Hi hina van'wamatshaha swa van'wana.
- 27 Hi hina majaha ya timbhuri.
- 28 Hi hina tigonogono ta ka xifuma hi nghotsa.
- 29 Bya mbita byi vila byi halaka.
- 30 Hi hina vinyi va nsimu ya tsawani yi tsandze N'wa-Lowani ku hlakula.
- 31 Hi Vagulukhulu wa Ncangameri,
- 32 Hi tinanga leti nga riliki.
- 33 Ku rila maphahlaphahla entshaveni ya vulombe.
- 34 Khalanga!
- 35 Munyayi!

13.9 Hlamusela leswi xiphato lexi xi vulavulaka hi swona. (2)

13.10 Boxa xivangelo xa ku va xiphato lexi xi ri hava tindzimana. (2)

- 13.11 Hi xihhi xivulavulelo lexi u nga xi tirhisaka ematshan'weni ya ntila lowu nge: 'Hi hina van'wamatshaha swa van'wana'? (1)
- 13.12 Hlamusela leswi muphati a vulaka swona hi va ka Valoyi eka ntila wa 21 lowu nge: 'Xifamba hi matsambu yo nonoka'. (1)
- 13.13 Hi wihi nkoka wa mbuyelelo wa risivinene 'Hina' eka mintila ya 1, 2, 3, 26, 27 na 28? (2)
- 13.14 Xana a wu ta titwisa ku yini loko a wu ri wa ka Valoyi kutani xivongo xa ka n'wina xi tsariwile no ndhundhuzeriwa hi mukhuva lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Mavulavulelo ya vakhale lama nge: 'Emutini wa toya a ku na nkosi kambe dzovo ra nghala i swivati ntsena' ya hlamusela leswaku loko munhu a tiendla nhenha u tshamela ku vaviseka kambe lowo miyela yena u tihanyela hi kurhula. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku kongomisa eka hinkwaswo leswi humeleleke evuton'wini bya Matanato etsalweni leri.

[25]**XIVUTISO XA 15: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

MAVHAVAZA:	A ndzi vekangi nchumu kambe wena na mina ha swi tiva leswaku hi onhakeriwile hi leswo tala emalokhexini.	
MATANATO:	Hi sweswi ndzi ku byelaka leswaku u wanuna wa vutoya wena.	
MAVHAVAZA:	Na byona vunghwazi bya vavasati ni byalwa a byi pfuni nchumu.	
MATANATO:	U ta hlupheka hi ku tshama u ri karhi u tiputa no chava swilo leswi nga ta ka swi nga humeleli.	5
MAVHAVAZA:	Siku rin'wana vutoya bya hanyisa phela.	
MATANATO:	Se u vula leswaku hi fanele ku tshama hi tikhumbarhetile wonge ho va swikhobana kamundzina?	
MAVHAVAZA:	Leswi u swi vulaka a swi vuriwi hi munhu loyi a nga tshama a ya pindzuka ejele ku fana na wena.	10
MATANATO:	Hi swona, ndzi pindzukile ejele kambe hi me yaloyi ndzi humile, a ndzi felangi kona.	
MAVHAVAZA:	Se u vula leswo a wu ri ku tiphineni le jele xana?	
MATANATO:	Nandzuwee, vutomi a byi hanyiwi kambirhi, byi hanyiwa kan'we ntsena. Ndzi nge tshiki ku tiphina ndzi ku ndzi chava ku ya ejele mina.	15
MAVHAVAZA:	Hi ta vona hi wena Cauke.	
MATANATO:	Ndzi ku byela swona leswaku vutomi byi hanyiwa kan'we, kutani hi fanele ku dyela ha ha hanya. Wena wa ha rivatiwa hi byo vutoya bye bya ka wena.	20

MAVHAVAZA:	Na mina ndzi vula swona leswaku mina na wena ho hambana hi mavulavulele hikuva loko mina ndzi kokela hala, wena u kokela le ku tiviwaka hi nhloko ya wena. Loko wo ya na vona emahlweni vavasati volava u va chachelaka marhonge, u ta tilaya u lo baa! Wolowo i ntiyiso lowu ndzi ku byelaka wona.	25
MATANATO:	U byela ribye. Mina a ndzi ku twisisi ku ri u ndzi byela yini.	

- 15.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhakwa leswi a swi vulavula swi ri eka wona. (1)
- 15.2 I yini leswi endleke leswaku Matanato a tikuma a yile a ya pindzuka ejele? (2)
- 15.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansu. Ku kala ku va na n'wangulano lowu hileswi Matanato a a lava leswaku va ya ... elokixini.
- A nwa byalwa
B teka vavasati
C tlanga ncuva
D tlanga xitokofela (1)
- 15.4 Hi kwihhi ku hambana loku nga kona eka vumunhu bya Mavhavaza na Matanato? (2)
- 15.5 I mani loyi u nga vulaka leswaku hi yena ximunhuhakwaku etsalweni leri naswona hikokwalaho ka yini? (2)
- 15.6 Kombisa hilaha marito ya Mavhavaza lama nge: 'Loko wo ya na vona emahlweni vavasati volava u va chachelaka marhonge, u ta tilaya u lo baa!', ma hundzukeke ntiyiso hakona. (2)
- 15.7 Loko a ku ri wena Matanato a wu ta titwa njhani endzhaku kaloko munghana wa wena a ku tshinyile u nga n'wi yingisi kutani u ya humeleriwa hi sweswiya a nga swi vula? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

MATANATO:	Impela se ndzi rhandza ku ya ololoxa timhaka ta muti wa mina le kaya. Leswi swa lomu xilungwini swi tsandzile.	
MAVHAVAZA:	Swa fanela tatana. Swa boha. Fambani mi ya vona ku ri mi nga endlala yini ku vuyisa swilo ematshan'wini ya swona.	
MATANATO:	U lo ndzi hlanganisa nhloko N'wa-Xirhami hi mitirho ya yena mani.	5
MAVHAVAZA:	Hi swona. Na yena se wa swi vona leswaku u mi hoxerile naswona leswi a nwisaka swona a swa ha ri endlaleni hayikhona. Ku na xivangelo. U nwa a tidlaya ripfalo leswaku a ta fa tshiriti.	
MATANATO:	Kasi na n'wina ma swi vona?	
MAVHAVAZA:	Na vona mhani N'wa-Xirhami va swi vona. Hikokwalaho se va mi kombetela hlantswana ya vona leswaku mi ya teka yena.	10
MATANATO:	Wa vurisa Mugwena.	
MAVHAVAZA:	Swona hi swona. I ntiyiso lowu nga rivaleni. N'wina mo ya ekaya mi ya lulamisa leswi nga onheka. Tirhoko hi tona. A swi karhati, mi to n'wi cinca a ambala tona swi tlhela swi n'wi fanela ku tlula ni tinguvu ta Xichangana futhi.	15
MATANATO:	Ma vurisa Mugwena. Hey! Ndzi ponile ku lahleka mani. A ndzi tivi a ndzi lo ngheniwa hi yini?	
MAVHAVAZA:	A hi yeni le Mukhalabyeni hi ya dzumba kona hi susa torha. Loko a ku ri ku rhandza ka mina ni mhaka leya switokofela loko se mi va hetile ku hakela va helela lava mi tlangaka na vona, a mi to vhela mi swi tshika mi hambana na swona.	20
MATANATO:	Se manjhe mi vulavula swo huma exiporweni.	
MAVHAVAZA:	Phela miringo yi sukela kwalomu switokofeleni. Hambanani na swona. Fambani mi ya teka hlantswana ya nsati wa n'wina mi ta tshama na yena loko ma ha tirha emadorobeni.	25

- 15.8 Eka n'wanguano lowu nga laha henhla Mavhavaza loko a vulavula na Matanato u n'wi vula tatana. Boxa xivangelo xa mhaka leyi. (2)
- 15.9 Hikokwalaho ka yini Mavhavaza a nga ha swi lavi leswaku va ya eswitokofeleni? (2)
- 15.10 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Matanato a a ri na wona ku ya hi n'wanguano lowu nga laha henhla. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 15.11 I yini lexi endlaka leswaku Matanato a ku: 'Ndzi ponile ku lahleka mani'? (1)
- 15.12 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke mayelana na hanyelo ra Matanato na N'wa-Xirhami tanihi nuna na nsati etsalweni leri. (2)
- 15.13 Xana Mavhavaza a nga va a vula ntiyiso loko a ku: 'Phela miringo yi sukela kwalomu switokofeleni'? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Ntlangu wa 'Vukosi i mberha' wu humelerisa kahle mhaka ya leswaku makwanga na tihanyi/mona a swi na mbuyelo lowunene. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Boneka na Xikweni.

[25]**XIVUTISO XA 17: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BONEKA:	Mali leyi a hi yona ntsena. N'wananga, ndzi ri mali yi ri mhani eka mina. Wena u ta kula na Gwirhani a kula mali leyi ya ha ri kona. Lavaya va nga famba a va tlharihang, a va swi tivi leswaku wansati u fanele ku xa emahlweni. Phela masiku lawa ku tirha mali.	
BODZANI:	Xana loko a va tlharihile a va fanele va endla yini?	5
BONEKA:	A va fanele va tumbetile mali loko nuna a ri karhi a va posela. Sweswi a yi ta va pfuna ku fambeni ka nkarhi.	
BODZANI:	Mhani n'wina tolo ndzi twile xitori xin'wana eka rhadiyo kambe a hi xitori a vo chumayela.	
BONEKA:	Ndzi byeke xitori xa kona.	10
BODZANI:	A va chumayela va ku munhu wa hlupheka hambu a ri na timali ta yena. Va tlhele va vula leswaku mali a hi nchumu ku tlula Xikwembu. Va te hambu wo va na timali loko u ri hava Xikwembu a wu nchumu.	
BONEKA:	(A monya.) Wena u tiendla onge wa khongela. Loko ku ri hi ku wa khongela, khongelela-vu na mina kumbe a ndzi ta nghena-vu ematilweni ya kona.	15
BODZANI:	Va tlhele va vula leswaku un'wana na un'wana u ta fela swa yena emahlweni ka Xikwembu.	
BONEKA:	Wena Bodzani ndzi ta ku rivala hi mpama mina loko u tiendla munhunyana wo nyawula. Ndzi ta ku swavisa mina wa swi twa xana? A ndzi swi lavi leswaku u vulavula hi kereke loko u ri na mina. Se u ta huma emoyeni wa mina ivi ndzi nga ha ku endleli nchumu evuton'wini bya wena hinkwabyo.	20

17.1 Boneka u vula vamani loko a ku: 'Lavaya va nga famba' naswona vanhu lava a va fambisiwile hi yini? (2)

17.2 Mali leyi Boneka a vulavulaka hi yona eka ntshaho a a yi kuma kwihi naswona u yi tirhisile yini? (2)

- 17.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Lexi xi endlaka leswaku Boneka a khunguvanyeka loko Bodzani a n'wi byela leswi a swi tweke eka rhadiyo hileswi a a ri na ...
- A swikwembu.
B mali.
C mona.
D rin'angan'anga. (1)
- 17.4 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Bodzani a a ri na wona ku ya hi n'wangulano lowu nga laha henhla. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 17.5 Kombisa ndlela leyi marito ya Bodzani ya leswaku 'va tlhele va vula leswaku mali a hi nchumu ku tlula Xikwembu' ya yelanaka hakona na leswi humeleleke Boneka. (2)
- 17.6 Marito ya Bodzani ya leswaku: 'A va chumayela va ku munhu wa hlupheka hambu a ri na timali ta yena', ya hundzukile xikhovolelontlangu hi mukhuva wihi etsalweni leri? (1)
- 17.7 Loko a wu lo va na nkateko wo hlangana na Boneka a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini mayelana na ku nghena ematilweni? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

NESE:	Bodzani u etlele eka yindlu leyi ku nga na lava va nga ni swivanana.	
BONEKA:	Leswi swi vulaka leswaku na Bodzani u na n'wana ke?	
NESE:	Kwalaho mi be kona manana.	
BONEKA:	<i>(A gima milenge ehansi a ri karhi a yimbelela.)</i> Va nyumile va muhanyi va tiko leri. A va ehleketa leswaku Bodzani wa mina a nge n'wi kumi n'wana. Ndzi ri va nyumile. Swona Bodzani wa kona u kwihi ndzi nga ta cinela moya.	5
NESE:	Tanani hi famba swin'we laha a nga kona. <i>(Va famba va ya nghena laha a ku ri na Bodzani.)</i> Hi kona kwala.	
BONEKA:	<i>(A xi thibunula xinkumbana.)</i> Pfuka n'wana wa n'wananga, pfuka kaa! Va nyumile valoyi va tiko leri, a va ku a wu nge tswariwi. Se u tswariwile a va nyumi ndzi va nyumisile phela. Vito ra wena hi wena Nyumani. <i>(Bodzani a lulamiseriwa leswi a swi sele. Boneka na Bodzani va famba va ya ekaya, ku pfumaleka ni munhu wa ku va bela xivuvutana. Va nghena ekaya.)</i>	10
BODZANI:	A ndzi kombela leswaku mi ya ndzi andlalela ndzi lava ku lata n'wana.	
BONEKA:	<i>(A ya a ya andlala.)</i> Bodzani ndzi hetile se u nga ta u ta n'wi lata.	
BODZANI:	Inkomu mhani. <i>(A ya n'wi lata.)</i>	
BONEKA:	Gwirhane!	
GWIRHANI:	Mhani.	20

BONEKA:	Famba u ya teka mali yo ringana R20, 00 exipacini xa mina u ya xava xikotikoti xa masi na bodhlela ro mama hi rona a ta dyondzisiwa bodhlela n'wana loyi. (<i>A huma a ya handle a ri karhi a vulavula a ri yexe.</i>) Ndzi twa ndzi nuha ku hlupheka. Mali ya mina yi herile na yindlu a ndzi si yi hakela. ...	25
---------	--	----

- 17.8 Boxa tiko leri Boneka a a vula rona loko a ku: 'Va nyumile va muhanyi va tiko leri' na xivangelo xa ku va a tikuma a ri etikweni leri. (2)
- 17.9 Nyika xivangelo xa ku va Bodzani a kumile n'wana a nga ri evukatini. (2)
- 17.10 Ku va Boneka a xaverile n'wana wa Bodzani xikotikoti xa masi na bodhlela ro mama hi rona swi paluxa yini hi vumunhu bya yena? (1)
- 17.11 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke mayelana na ku va Boneka na Bodzani va pfumarile na munhu wo va hlanganisa loko va vuya na n'wana? (2)
- 17.12 I mani xisihalari etsalweni leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.13 Hi ku vona ka wena hi wihi nkoka wa ku va mutsari a tirhisile mbulavulawexe emakumu ka n'wangulano lowu nga laha henhla? (3)
- [25]**

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: 'SWONA SWI RI SWA YINI?'**

Kombisa hilaha marito ya Nsatimuni lama nge: 'Hayi va mina vana! Va mina a va nge endli sweswo! Ndza ku bejela; hi lexi maseve N'wa-Twendi!' ya hundzukeke xikhovolelo hakona eka xintlangwana lexi.

[25]**XIVUTISO XA 19: XIMBANGU****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: '... TI LE TILWENI'**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITSURIWA XA M

CHINGHISA:	<i>(Hi ku tsaka a ri karhi a hlanganisa Magaza)</i> Yoo, namuntlha ni va le hansi va ta pfuka. I nuna wanga mbuya! Mbuya nuna wanga!	
MAGAZA:	<i>(Hi ku hlundzuka)</i> Kasi wa ha ri la? A wu ri kumangi papila?	5
CHINGHISA:	<i>(Hi ku hlamala)</i> Kasi se ku humelela yini bava Cawuke? Mi ngo fika hi ya mavivi? Se i papila ra ku a ndza ha ku lavi?	
MAGAZA:	<i>(Hi nswirhi)</i> Ro a ndza ha ku lavi!	10
CHINGHISA:	<i>(Hi ku kariha)</i> Xuu, mi tshama mi swi vona kwihi papila ri tsema timhaka? Kasi mi lo ndzi kuma exitarateni. A ndzi ri ma ku tiva laha ...	
MAGAZA:	<i>(Hi ku sihalala)</i> Sweswo a ndzi na mhaka na swona. A ndza ha ku lavi mina. Ndzi nyizeli! <i>(A hundzulukela ehandle)</i> Nghenani <i>sthandwa!</i> <i>(Ku humelela Nokuthula na Lulu)</i>	15
CHINGHISA:	<i>(Hi ku mpfhumpfha)</i> Va nghena kwi? A va nge ku ngheni ...	20
MAGAZA:	<i>(A n'wi susumetela le kule)</i> A wu ngisukele wena u tshika ku <i>nginyangatsa!</i> Kasi swona a wu ri tholanga papila?	
CHINGHISA:	<i>(Hi ku hlamala)</i> Kasi ku humelele yini bava Cawuke? Mi ngo kula mi chika bya tomani swi lo yini?	25

MAGAZA:	(Hi ku kariha) Angina mhaka na matomani yakho! Phangisa unginyizele ngifuna ukungena nonsati wa mina wa Nzula.	30
CHINGHISA:	(Hi ku kariha) Nzula ya yini? Hi yona nguluve leyi yi ku hlanganisaka nhloko u kala u rivala muti? A yi nge ku ngeni la ndlwini ya mehe loko ndza ha hanya!	
MAGAZA:	(Hi ku hefemuteka) He wena Chinghisa, u vula mfazi wa mina nguluve? Ndzi ta ku shaya mina ndzi ku dlaya he wena Chinghisa!	35

- 19.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 19.2 Nkwetlembetano wa swona hi marito wu vangiwile hi yini? (2)
- 19.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko Chinghisa a ku: 'Hi yona nguluve leyi yi ku hlanganisaka nhloko u kala u rivala muti?' u kombisa ku n'wi ...
- A venga.
B rhukana.
C rhandza.
D hlamala. (1)
- 19.4 Xiphiqo lexi Magaza a hlanganeke na xona loko a fika ekaya hi xihhi? (2)
- 19.5 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Nokhuthula a a ri na wona eka xintlangwana lexi. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 19.6 Kombisa hilaha timhaka leti humeleleke eka xintlangwana lexi ti seketelaka hakona vito ra xona. (2)
- 19.7 Loko Magaza a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na ku va a tshikile no hlongola nsati wa yena? (2)

YISA EMAHLWENI

NTLANGU: 'I MHANGU KU TILAVELA!'

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

BETTY:	(A vulavula hi manyunyuni a ri karhi a mintela marha) Kakhulu kwalaho Ma-Ellas, swi lava u n'wi nesa kahle hi TC ya <i>higher grade</i> . U nga n'wi tlangisi munghana, u fanele ku n'wi khoma u n'wi tshika a twa ongeti u le matilweni kasi u kwala ka Malamulele! Loko a huma lahaya <i>slagpal</i> , u fanele a huma a lerheli bya rigava leswaku ni siku ni rin'we a nga ha tshuki a rivele laha tinhlati ti dyaka kona tintoma.	5
ELLA:	(Hi ku hlekelela) Sweswo hi wena u swi tivaka leswaku hi leswi ni nga pasela swona munghana. Loko a huma lahaya, u ta va a lerhile bya rigava ndza ku bejela. Futhi xinsatana lexiya xa kona ni ta xi hlantswa la, namuntlha na ku tonga ka xona! Xi ri hina a hi swi lavi ku dyela hi wisa ku dya rikoko ra xilondza hi ku phika ro jika na vamalambana va-Joe na va-Soviet.	10
BETTY:	(Hi ku tsundzuxa) U n'wi tamela wa tiva! U n'wi tamela ku a swi vona leswaku lexiya Valerie a xo va nchumu na nchumu.	15
ELLA:	(Hi ku hlevetela) Miyela, Hi dyedyo! Dyi nga hi twa! A ho teka <i>topic</i> yin'wana. Wa tiva SesB, hi mukhuva lowu ni n'wi rhandzaka hi yona Ma-Pieter a ni tivi leswaku ...	20
BETTY:	(Hi ku hlekelela) Aaa, yi vuyile njhinga!	
BAYIZANI:	Sure, ndzi kona.	
BETTY:	Aa, Ma-Ellas, njhe a wu swi tiva leswaku i <i>boss</i> leyi? Ku hava wanuna ni un'we la <i>former</i> Gazankulu wo dyisa ku fana na Ma-Pieter. Futhi ndzi ngo Limpopo hinkwayo. ...	25

- 19.8 Xana swimunhuhatwa leswi swi vulavula swi ri kwihi naswona munhu loyi swi vulavulaka hi yena a a ya endla yini eka ndhawu leyi? (2)
- 19.9 Pimanisa mahanyelo ya Valerie na ya Ella. (2)
- 19.10 Va ri: 'Nkhavi wa le mahlweni a wu vavi, ku vava wa le ndzhaku.' Xana xivuriso lexi xi va ntiyiso njhani eka xintlangwana lexi? (2)
- 19.11 Xana mavulavulelo ya Ella na ya Betty ya paluxa yini hi vumunhu bya vona? (1)
- 19.12 Xana xintlangwana lexi xi lemukisa vahlayi yini? (2)
- 19.13 Xana u vona Valerie a endlile kahle loko a arile ku amukela nuna wa yena Bayizani/Pieter loko a vuya ekaya ku ta kombela rivalelo? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Matodzi Rambuda a a ri xikombiso lexinene xa murhangeri wa xiviri. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi humelelaka eka tsalwa leri.

[25]**XIVUTISO XA 21: XIMBANGU****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

DANIEL KANAMA:	Fumani!	
FUMANI:	Mudyondzisi.	
DANIEL KANAMA:	Yima ndzi ku secha. (<i>Handle ko hlamula xa nchumu, Fumani a yima. Kanama a n'wi secha, a humesa xiphakitana xa fole ra rihlaza exikhwameni xa buruku.</i>)	5
DANIEL KANAMA:	Fumani! Xana i yini leswi?	
FUMANI:	(<i>A nga hlamuli</i>)	
DANIEL KANAMA:	Ndzi vulavula na wena nandzuwe! Ndzi ri leswi i yini?	
FUMANI:	(<i>Hi tingana, a langutile ehansi</i>) I zolo.	
VADYONDZI:	(<i>Va hleka</i>)	10
DANIEL KANAMA:	Xana u dyondzisiwile hi mani ku dzaha fole ra rihlaza hikuva vatswari va wena i vafundhisi a va khomi thyaka leri?	
FUMANI:	(<i>A nga hlamuli</i>)	
DANIEL KANAMA:	Kasi u hanyisa ku yini he m'fana? Na mahlo ya dludlekile onge u lo tlunya hi viriviri!	15
VADYONDZI:	(<i>Va hleka</i>)	
DANIEL KANAMA:	Ndzi tlakusi nkwama wa wena wa tibuku. (<i>Fumani a nyiketa Kanama nkwama wa tibuku. Kanama a secha, a humesa mukwana.</i>)	
DANIEL KANAMA:	Ndzi voniseni tilasi! (<i>A yimisela mukwana ehenhla wu voniwa hi un'wana na un'wana.</i>)	20
VADYONDZI:	(<i>Va hlamala swinene</i>)	
DANIEL KANAMA:	He wena Fumani! Hi wona mukwana lowu u lavaka ku dlaya. Xiluva hi wona lowu?	
VADYONDZI:	(<i>Va hlamala swinene ku twa leswaku Fumani u lava ku dlaya Xiluva.</i>)	25
FUMANI:	A ndzi lavi ku n'wi dlaya mina.	

DANIEL KANAMA:	Se wo ku hembela Xiluva loko a byela nhloko ya xikolo leswaku wena u lava ku n'wi dlaya? Wo ku hembela?	
FUMANI:	A ndzo n'wi chaviseta.	30
DANIEL KANAMA:	U ta hlamusela nhloko ya xikolo hinkwaswo. Ndzi sali hi le ndzhaku! (<i>Kanama a rhanga ndlela, Fumani a landzela</i>)	
VONANI:	(<i>A hundzuluka edesikini, a languta Ntsako</i>) Kasi ku humelela yini hi Fumani na Xiluva?	
NTSAKO:	Hey! Mhaka ya Fumani na Xiluva yi ya yi tika.	35
VONANI:	Njhani?	
NTSAKO:	Hi xiburekani Fumani u byele Xiluva leswaku loko Xiluva o ya emahlweni a n'wi hundzula xihlekiso laha tilasini u ta n'wi dlaya.	

- 21.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 21.2 Kun'wana etsalweni Jimmy u hetelele a swi kumile leswaku mukwana a wu ri wo tlhava yena, xana u swi kumise ku yini? (1)
- 21.3 Nyika xivangelo xa ku va Kanama a lava ku secha Fumani. (2)
- 21.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va Kanama a vurile leswaku vatswari va Fumani i vafundhisi a va khomi thyaka leri swi komba leswaku a va ...
- A rhandzi ndhawu yo thyaka.
B rhandza ndhawu yo basa
C venga mhangi swinene.
D na mhaka loko Fumani a dzaha. (1)
- 21.5 Ku kumeka ka mukwana exikhwameni xa Fumani swi hlamusela yini hi vutomi bya yena? (2)
- 21.6 Xana mutsari u lemukisa vadyondzisi na vadyondzi yini hi leswi kumiweke exikhwameni xa Fumani? (2)
- 21.7 Ku va Kanama a secha Fumani emahlweni ka vadyondzi hinkwavo va xikolo u vona yi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA P

GEZANI MUNENE:	Se ku humelele yini hikuva Xiluva u lovile?	
FUMANI:	A ndzi swi tivi?	
GEZANI MUNENE:	Xana a wu swi tivi njhani hikuva a mi ri swin'we vusiku hinkwabyo?	
FUMANI:	Mina ndzi pfukile nimixo ndzi kuma a lovile. Ku ri u dlayile hi yini navusiku a ndzi swi tivi tatana. (<i>Va miyelanyana</i>)	5
GEZANI MUNENE:	Xana wa swi vona leswaku u ndzi vengisa hi vanhu?	
FUMANI:	Ndza swi vona.	

GEZANI MUNENE:	Se loko u yiva mali ya mina a wu endlela ku ya tsakisa Xiluva?	
FUMANI:	A hi mina ndzi nga yiva mali ya n'wina.	10
GEZANI MUNENE:	U hembela yini?	
FUMANI:	A ndzi hembu a ndzi yivanga mali mina.	
GEZANI MUNENE:	(A languta nsati) Wa swi vona ku ri mufana loyi u hava ntiyiso.	
TALENTA MUNENE:	(A pfumela hi nhloko)...	
GEZANI MUNENE:	Swi vula leswaku na sweswi u nge Xiluva a wu n'wi dlayanga wo hamba. Vulavula ntiyiso Fumani! Xana ku humelele yini hi n'wana wa vanhu?	15
FUMANI:	A ndzi n'wi dlayanga mina. Ndzi lo pfuka nimixo ndzi kuma a lovile a ndzi swi tivi leswaku u dlayile hi yini.	
GEZANI MUNENE:	U hava mahanyelo m'fana wa mina. Fole ra rihlaza leri u ri dzahaka ri ta ku onhela vutomi loko u nga ri tshiki.	20
FUMANI:	A ndza ha dzahi.	
GEZANI MUNENE:	U hembela yini? Nkuma wa fole lowu nga tala evhurandhini wu tile njhani loko ku ri leswaku wena a wa ha dzahi?	
FUMANI:	A ndzi tivi.	25
GEZANI MUNENE:	A wu tivi?	
FUMANI:	Ina.	
GEZANI MUNENE:	Xana ku tiva mani hikuva hi wena a wu sale laha ndlwini u ri wexe? Kumbe ku na xipuku laha ndlwini?	
FUMANI:	(A nga hlamuli)	30
GEZANI MUNENE:	Mahanyelo ya wena ya ndzi nyangatsa nandzuwe! Le xikolweni ndzi ta ya ndzi ya teka mali ya mina a wa ha yi eka riendzodyondzo.	

- 21.8 I yini lexi hlundzukiseke Gezani Munene eka n'wangulano lowu? (1)
- 21.9 Hi wahi marito lawa Xiluva a a tala ku tshembisa majaha loko a rhandzana na wona lawa ya veke ntiyiso evuton'wini bya yena na Fumani? (1)
- 21.10 Mali leyi Fumani a vutisiwaka hi yona a a yi nyikile mani naswona munhu wa kona u endlile yini hi yona? (2)
- 21.11 Ku na xivuriso lexi nge: 'N'wana u luma endzeni na le handle.' Xana xi yelana njhani na leswi humeleleke vatswari va Fumani? (2)
- 21.12 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu vatswari va Fumani a va ri na wona eka tsalwa leri. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 21.13 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke mayelana na leswi humeleleke Xiluva na Fumani. (2)
- 21.14 Eka n'wangulano lowu nga laha henhla Fumani u paluxiwa tanihi ximunhuhata lexi kanetaka leswi xi swi endleke. U nga n'wi tsundzuxa yini ehenhla ka endlelo leri ra yena? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80